

ՅԱԿՈՒՄ Ս. ԱՆԱՍԵԱՆ, «ՀԱՅ ՀԱՄԱՐԱՐԲԱՌԱՅԻՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ ՀԱՅ ՄԱՏԵՆԱԳԻՏՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՐԱՐԲԱՌԸ» (Ազգիւրաբանական եւ Բնագրաբանական Ուսումնասիրութիւն), Էջմիածին, Տպ. Մայր Աթոռի, 1972, 100 էջ:

«Էջմիածին» ամսագրի 1971 թ.ի նոյեմբերէն 1972 թ.ի Ապրիլի յաջորդական թիւերուն մէջ որպէս յօդուածաշարք լոյս տեսնելէ ետք, առանձին հատորի մէջ ամփոփուած է ծանօթ հետազօտող, մասնագէտ ու պատմաբան Յակոբ Ս. Անասեանի վերոյիշեալ խորագիրը կրող ուսումնասիրութիւնը:

Առաջին անգամ ըլլալով, բանասէր մը ուսումնասիրութեան նիւթ կը դարձնէ հայ համաբարբառային գրականութիւնը, սկիզբէն մինչեւ ներկան, զայն տեղաւորելով համաշխարհային համաբարբառային գրականութեան ծիրին մէջ: Հայ համաբարբառային գրականութեան առանձին երեւոյթներու, առանձին համաբարբառներու եւ յարակից հարցերու մասին նախապէս որոշ աշխատանք մը կատարուած է, սակայն Անասեանի գործը կը հանդիսանայ առաջին լուրջ գիտական աշխատանքը ընդհանուր նիւթը շօշափող, հիմնուած՝ հայկական ու օտար սկզբնաղբիւրներու, ձեռագիրներու եւ մատենագիտական տուեալներու վրայ:

Իր ներածական խօսքին մէջ, Անասեան ամփոփ կերպով կը ներկայացնէ համաբարբառային գրականութեան նշանակութիւնը, «Համաբարբառ» անուան գործածութեան ծագումը: Մեր թուականութեան երկրորդ դարէն սկսեալ Աստուածաշունչի մաս կազմող չորս Աւետարաններու միջնադրային համեմատութիւններուն եւ ուսումնասիրութիւններուն կը տրուէր համաբարբառ անունը: Մինչեւ այսօր, որոշ զարգացումներով, այդ նշանակութիւնը մնացած է նոյնը. Աստուածաշունչի մաս կազմող գիրքերու համեմատական ուսումնասիրութիւնը: Սակայն 19-րդ դարէն սկսեալ, կրօնականէն անկախ, ան սկսած է ընդգրկել նաեւ աշխարհիկ գրականութիւնը, նշանաւոր գրողներու գործերը ենթարկելով մեթոտական նոյն աշխատանքին եւ ուսումնասիրութեան:

Անասեանի ուսումնասիրութիւնը, ծանրացած ըլլալով հանդերձ առաջինին վրայ, համաբարբառային գրականութեան երկու բնագաւառներն ալ քննարկման նիւթ կը դարձնէ: Ա. մասին ենթախորագիր տուած է «Սուրբգրական Համաբարբառներ» եւ երկրորդին՝ «Գիտական Համաբարբառներ»:

Անասեան կարելի մանրամասնութիւններով կու տայ առաջին համաբարբառներու նկարագիրն ու հեղինակները, անոնց բնագրա-

յին եւ լեզուական յատկութիւնները: Առաջին համաբարբառի հեղինակ Տատիանոս Ասորին (Բ. դար) եւ անոր դործը լուրջ քննարկումի ենթարկուած է: Անասեան կարեւորութեամբ կը նշէ, թէ այդ առաջին դործը կարելի չէ հետագայ համաբարբառներուն նմանցնել, որովհետեւ Տատիանոսի մտահոգութիւնը եղած է չորս Աւետարաններու մէջ դտնուող հակասութիւնները վերցնել եւ այդ չորսը համաձուլելով կազմել կատարեալ միակ աւետարան մը: Տատիանոսի համաբարբառը որպէս աւետարան օգտադործուած է մինչեւ Ե. դար Միջագետքի եւ Ասորիքի մէջ, եւ մեծ ազդեցութիւն ունեցած է հայկական, ասորական եւ վրացական հին թարգմանութիւններուն (Աւետարանի) վրայ: Անասեան շատ հաւանական կը գտնէ, որ չորս Աւետարաններու հայերէնի թարգմանութենէն առաջ, Տատիանոսի համաբարբառը թարգմանուած ըլլալու է:

Ծանօթագրութեան մէջ (էջ 3), Անասեան կը յայտնէ, թէ Տատիանոսի եւ անոր Համաբարբառին մասին գոյութիւն ունի ընդարձակ դրականութիւն, եւ կը բաւականանայ յիշատակելով ոմանք: Որպէս հայկական աղբիւր յիշատակուած են միայն Հայր Պ. Էսապալեանի երկու դործերը, որոնցմէ մին «Տատիանի համաբարբառն եւ հայերէն Աւետարաններու առաջին քարգմանութիւնը» առանձին հատորով լոյս տեսած է Ազգային Մատենադարան շարքին մէջ (Հտ. ՃԽԲ.), 1937 թ.ին, եւ ոչ թէ 1934 թ.ին, ինչպէս կը գրէ Անասեան: Տատիանոսի Համաբարբառին մասին գրած է նաեւ Խ. Ս. Գուրեան իր «Մեծարար Աստուածաշունչը Բանասիրութեան լայնի տակ» (Գահիրէ, Տպ. «Նուպար», 1944) հաստատիոր ուսումնասիրութեան մէջ: Արդարեւ վերոյիշեալ գիրքին ԻԳ. դրուիւր (էջ 517-553) կը վերաբերի այդ մասին, եւ կը կրէ «Տատիանոսի Համաբարբառը Եփրեմ Ասորցի Մեկնութեան Հայերէն Թարգմանութեամբ» ենթախորագիրը: Անասեան հարկ էր որ օգտադործէր վերոյիշեալ աղբիւրը, նախ անոր համար որ Տատիանոս-Եփրեմ Ասորի առնչութեան մասին կը խօսի ինք ալ, երկրորդ՝ որովհետեւ ընդարձակ մէջբերումներ կատարուած են հոն: Ամէն պարագայի, Գուրեանն ալ օգտադործած է, ի մէջ այլոց, Էսապալեանի ուսումնասիրութիւնը:

Տատիանոսին կը յաջորդէ Ամոն Աղեքսանդրացին: Ամոնը փոխանակ հետեւելու Տատիանոսի մեթոտին, իր Համաբարբառը կը պատրաստէ՝ չորս Աւետարաններու բնագրերը համադրելով ըստ գուղորդուող հատուածներու, քով-քովի բերելով, այսպէսով՝ հակադրուելով Տատիանոսի միաձուլումի մեթոտին: Ամոնի համաբարբառը ծանօթ է Եւսեբիոս Կեսարացիի մէկ նամակէն: Գործը անյայտ է:

Եւսերիոս Կեսարացիին Համարարբառի մէջ կը ներմուծէ մեթոտական նորարութիւն, զործածելով թուական դրութիւնը: Ըստ Անասեանի, Եւսերիոսի Համարարբառը ունէր գիտական բնոյթ: Այդ Համարարբառին մէջ ապահովուած էր Աւետարաններու բնագրերուն կանոնականութեան անձեռնմխելիութիւնը: Եւսերիոսի Համարարբառի կանոնները դարեր շարունակ օգտադործուած են: Անասեան, Երեւանի Պետական Մատենադարանի հնագոյն ձեռագիրներէն (մինչեւ 1240 թ.) ուսումնասիրած է 38 հայերէն Աւետարան եւ նշմարած է որ 38-ի վրայ 34-ը ունին լուսանցային կանոններ (որոնց դրեթէ կարելի չէ հանդիպել յունական ձեռագիրներու մէջ), իսկ 38-ի վրայ 30-ը եւսերեան կանոններու կողքին ունին նաեւ լուսանցային կանոններ: Նկատի ունենալով, որ լուսանցային կանոնները յատուկ էին ասորական Աւետարաններու, Անասեան, բաղդատական աշխատանք ընելով ասորական, հայկական, յունական եւ վրացական Աւետարաններու, կ'եզրակացնէ, թէ անառարկելի կը դառնայ այն, որ լուսանցային կանոնները մեզի անցած են ասորականէն, եւ թէ հայերէն Աւետարանները սկիզբը ասորերէնէ թարգմանուած են:

ԺԳ. դարու վերջերուն հայերէն ձեռագիրներու մէջ երեւան կու դայ աղլուսածեւ Համարարբառի նոր տեսակ, որ կրկին չորս Աւետարաններու բնագրերու Համեմատութիւնն է: Այս Համարարբառին անունն է՝ Գէորգեան Համարարբառ: Անասեան յանգած է այն եզրակացութեան, որ թէ՛ նախադրութիւններու եւ թէ՛ գլխակարգութիւններու հեղինակը կրկնական շրջանի մատենագիր Գէորգ Սկեւացիին է:

ԺԳ. դարուն, շնորհիւ Փրանսացի Տոմինիկեան վարդապետ Հուկոնի, սկիզբ կ'առնէ Համարարբառի բառարանային եղանակը: Հետաքրքրական է յիշատակել, թէ Հուկոնի «Համարարբառ Սուրբ Գրք» կոթողային աշխատանքը իր լրումին կը հասնի 500 վանականներու տարիներու տքնաջան աշխատանքով: Ընդհանրապէս, համայնագիտարաններու եւ ընդարձակ բառարաններու մէջ երբ կը բերուի Համարարբառի մասին, որպէս սկիզբ կամ առաջին գործ, կը նշուի Հուկոնի այս աշխատանքը: Անասեան չէ յիշատակած այս պարագան: Անշուշտ, Ժամանակի ընթացքին, Հուկոնի մեթոտը բարեփոխումներու կ'ենթարկուի: ԺԳ. դարու վերջերուն Հուկոնի աղբեցութիւնը զգալի կը դառնայ հայկական ձեռագիրներուն մէջ:

ԺԵ. դարուն ծանօթ են Ղազար Բաբերդացիին եւ Ոսկան Երեւանցիին: Առաջինը կը նկատուի որպէս հայկ. Աստուածաշունչի նոր կարգաւորող, բառարանային եղանակով: ԺԸ. դարէն կը սկսի զար-

գանալ այս եղանակը Անանիա Ալլահվերդեանի Համաբարբառով եւ Պաղտասար Դպիրի Համաբարբառով: ԺԹ. դարու առաջին կէսին ծանօթ են յատկապէս մի քանի համաբարբառներ՝ անտիպ մնացած: Անասեան կը խօսի յատկապէս Բարզէն Կաթողիկոս Կիւլէսէրեանի «Յուցակ Ձեռագրաց Ղալաթիոյ Ազգային Մատեմադարանին Հայոց» գիրքին մէջ յիշատակուած թիւ 2 ձեռագրին մասին, որ այժմ կը գտնուի Կ. Պոլսոյ Սբ. Երրորդութիւն եկեղեցիին մէջ: Հեղինակը՝ անյայտ: Կ. Պոլսի մէջ եղած է նաեւ «Բուրաստան Խնկոց» խորագրով անանուն հեղինակի մը համաբարբառը, կը յայտնէ Անասեան: Այս վերջինը չէ յիշատակուած Կիւլէսէրեան Կաթողիկոսի «Յուցակ...»ին մէջ: Սակայն, Անասեան իր քաղած տեղեկութիւններէն կ'ուզէ եզրակացնել, թէ թիւ 2 ձեռագիրը եւ «Բուրաստան Խնկոց» համաբարբառները ունին նմանութիւններ եւ կրնան նոյն համաբարբառը ըլլալ:

Անասեան, մէջբերելով Աստուածատուրեանի Համաբարբառին (1895 Երուսաղէմ) սկիզբը Թորոս Քհնյ. Տէր-Իսահակեանի «Տեսութիւն ի վերայ համաբարբառի Ս. Գրոց» ուսումնասիրութիւնը, որպէս հեղինակ «Բուրաստան Խնկոց»ի կը ներկայացնէ Դիոնեսիոս Վրդ. Կարապետեանը, որ մինչեւ 1824 թ.ին մաս կազմած է Երուսաղէմի Յակոբեանց միաբանութեան: Անասեան բաւական համոզիչ կը գտնէ Տէր-Իսահակեանի փաստարկումը: Ան ապա կը խօսի Ձմիւռնիա տպուած «Համաբարբառ կամ Ցանկ նմանաձայն Բռնից Նորոյ Կտակարանի» գիրքին մասին (տպ. Կրիֆֆիթ, 1848): Անասեան կը յայտնէ, թէ Ձմիւռնիոյ տպագիր համաբարբառի հեղինակութեան հարցը կը կապուի նաեւ Յովսէփ Վրդ. Տէր-Աւագեանի անուան հետ: Սակայն ան վստահ չէ: Կը յիշատակէ Հայկ. Ս. Ս. Հ. Գիտութիւններու Ակադեմիայի գրադարանին մէջ գտնուող Ձմիւռնիա տպուած համաբարբառի օրինակներէն մէկուն (Ա. Ալպոյաճեան Փոնտ, թիւ 105) անուանաթերթէն առաջ՝ առանց ստորագրութեան յիշատակագրութիւն մը, որ համաբարբառի հեղինակ կը ներկայացնէ Յ. Վրդ. Տէր-Աւագեանը: Ի դէպ, հետաքրքրական է յիշատակել երկու այլ իրողութիւններ, այս գծով, որոնք Անասեանի կողմէ անտեսուած են. մէկը այն՝ որ Վեր. Վահան Գ. Սահակեանի «Համաբարբառ Աստուածաշունչ Մատեմի...» (Պէյրութ, Տպ. Ատլաս, 1963) գործին Մատեմագրական աղբիւրներ եւ օժանդակ գիրքեր բաժնին մէջ կայ հետեւեալ տողը. ՀԱՄԱԲԱՐԲԱՌ ԿԱՄ ՏԱՆԿ ՆՄԱՆԱԶԱՅՆ ԲԱՌԻՑ ՆՈՐՈՅ ԿՏԱԿԱՐԱՆԻ, գրաբար («Բուրաստան Խնկոց»), Դիոնեսիոս Վարդապետի: Շատ հաւանաբար, Վեր. Սահակեան Ձմիւռնիոյ համաբարբառին հեղինակը կը նկատէ Դիոնեսիոս Վրդ. Կարապետեանը, իսկ փակագիծի մէջ գրուած Բու-

քատամ խնկոցը ցոյց կու տայ, թէ Վեր. Սահակեան կը նոյնացնէ Ձմիւռնիոյ հրատարակութիւնն ու Բուրաստամ խնկոցը: Դժբախտաբար ոչ մէկ աղբիւր եւ կամ այլ մանրամասնութիւն կը յիշատակէ: Հետաքրքրական է այն իրողութիւնը, որ Անասեան անտեսած է այս կէտը, մանաւանդ երբ իր տրամադրութեան տակ ունեցած է Վեր. Սահակեանի զործը: Երկրորդ մատնանշումը հետեւեալն է. Հայկ Դաւթեանի «Հայ Գիրքը 1801-1850 Թուականներին» (Երեւան, 1967) մատենագիտական գործին մէջ (էջ 365) կայ Ձմիւռնիա հրատարակուած համարաբառին յիշատակումը, մատենագիտական ծանօթութիւններով: Դաւթեան կը զրէ, որ Միսանիկեանի անուան գրադարանի թիւ 1598 օրինակի տիտղոսաթերթին վրայ ձեռագրով կայ հետեւեալ գրութիւնը. «Համարի սա աշխատասիրութիւն Դիոնէսիոսի վարդապետի աւագ թարգմանի առ աթոռոյ սրբոց Յակովբեանց յԵրուսաղէմ»: Հետաքրքրական է նաեւ այն իրողութիւնը, որ Անասեան ինք խմբագրած է Դաւթեանի վերոյիշեալ մատենագիտական գործը:

Ուրեմն, կը ծագի երկու հարց: Նախ այն՝ որ Անասեան իրաւունք ունի կասկածանքով մօտենալու Տէր-Աւագեանի հեղինակութեան հարցին: Երկրորդ՝ կարելիութիւնը Դիոնէսիոս Վրդ.ի «Բուրաստամ խնկոց»ի եւ Ձմիւռնիոյ համարաբառի նոյնը ըլլալուն:

Ձմիւռնիոյ տպագիր համարաբառէն ետք, Անասեան հանգամանօրէն կը խօսի Աստուածատուրեան Վարդապետի Երուսաղէմ տպուած Համարաբառի մասին: Նմանապէս՝ Վեր. Սահակեանի Համարաբառի մասին: Եթէ առաջինին պարագային Անասեան կը ցուցարբէրէ գնահատանքի արդար մօտեցում, երկրորդին հանդէպ կը գտնուի խիստ: Հայագիտութեան առումով, Սահակեանի աշխարհաբար Համարաբառը էական նշանակութիւն չի ներկայացներ, կ'ըսէ ան, ու կը քննադատէ 1853 թ.ի աշխարհաբար Աստուածաշունչի թարգմանական ու լեզուական թերինները:

Աւետարանականներու կողմէ կատարուած Աստուածաշունչի աշխարհաբար թարգմանութեան համար նման եզրակացութեան մը հասնելէ առաջ, Անասեան հարկ էր որ ընդունէր անուրանալի այն մեծ նպաստը, զոր աւետարանականներ բերին աշխարհաբար լեզուի զարգացման ու յառաջընթացին, Աստուածաշունչի այդ թարգմանութեամբ, ինչպէս նաեւ իրենց հրատարակչական, կրթական եւ աշխարհաբար լեզուի քերականութեան նուիրուած իրենց աշխատանքներով (տես՝ Հ. Աճառեան, «Պատմութիւն Հայոց Նոր Գրականութեան» (Պէյրութ, 1940), էջ 22-23, Տ. Ս. Շահապեան «Ա-

ըիւմտահայ Աշխարհաբարի Առաջացումը (Երեւան, 1963), էջ 152, վեր. Եղիա Ս. Քասունի, «Լուսաշաւիզ» (Պէյրուս, 1947), էջ 577) :

Պատմական, հնագիտական ու հայագիտական մտահոգութիւններով, շեշտը դրուեցաւ Անասեանի գործին Ա. մասին վրայ : Այդ չի նշանակեր որ երկրորդ մասը կարեւորութիւն չի ներկայացնէր : Ընդհակառակը : Մեր ժամանակներուն զարգացող ու կազմակերպուող դիտութիւններու մաս կը կազմէ զբաղանդութեան ազանաւոր գործիչներու գործերուն համարաբառներու պատրաստութիւնը, անոնց գործերուն բնագրային ուսումնասիրութիւնները : Այս ուղղութեամբ Անդլիան առած է առաջին քայլը : ԺԼ. դարու վերջերուն արդէն լոյս տեսած են Շէյքսպիրի գործերը ընդգրկող համարաբառներ : Մեր մօտ, Նարեկացին կը հանդիսանայ առաջին հեղինակը որ արժանացած է համարաբառ ունենալու ԺԼ. դարու երկրորդ կիսուն, հաւանաբար Յակոբ Նալեանի շնորհիւ : Նախապէս, Ստ. Ռոչըան հայ մատենագրութեան համարաբառի գծով պատրաստած է «Գառն Հայոց Լեզուի»ն, երեսնամեայ աշխատանքէ ետք, 1731 թ.ին : Մխիթար Սեբաստացիի ու անոր աշակերտներուն այս ուղղութեամբ տարած աշխատանքները հանգամանօրէն տրուած են Անասեանի կողմէ :

Անասեան, ապա, մանրամասն օրինակներով կը խօսի այն վիթխարի աշխատանքներուն մասին, որոնց լծուած են Փրոֆ. Ա. Ղարիպեան եւ ուրիշներ, պատրաստելու համար հայ դրաբար մատենագրութեան ընդհանուր համարաբառը, որ ըստ հեղինակին, համաշխարհային դիտութեան համար մեծ կարեւորութիւն կը ներկայացնէ ու կը բարձրացնէ հայագիտութեան վարկը գիտական աշխարհի մէջ :

Անասեան կը ներկայացնէ նաեւ մեթոտները, որոնց կը հետեւին համարաբառները պատրաստող գիտաշխատողները Հայաստանի մէջ : Պետական միջոցներ վայելող անհատներու եւ խումբերու տքնաջան աշխատանքը կենսական է իրագործելու համար նման վիթխարի աշխատանք մը, որուն մանրամասնութիւնները կը հողորդէ Անասեան իր գործին Բ. մասի վերջաւորութեան :

Անկասկած որ համարաբառային զբաղանդութեան նուիրուած իր այս գործով, Անասեան ցարդ չպեղուած բնագաւառ մը հրապարակի վրայ կը դնէ, դիւրացնելով գործը անոնց՝ որոնք այս ուղղութեամբ նոր պրպտումներ եւ ուսումնասիրութիւններ պիտի կատարեն :

ԺԻՐԱՅԻ ԴԱՆԻԷԼԵԱՆ